

ZAMONAVIY EKOLOGIK XAVFLARNI BOSHQARISH BO‘YICHA TARTIB-QOIDALARNING IJTIMOYIY-MADANIY JIHATLARI

Xusniddin Akbarovich Alikulov

O‘zbekiston milliy universiteti tadqiqotchisi

husniddinbest@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada zamonaviy ekologik xavflarni boshqarish bo‘yicha tartib-qoidalarining ijtimoiy-madaniy jihatlari yoritilgan. Atrof tabiiy muhitga salbiy antropogen ta’sirlarning oqibatlarini va ularni bartaraf etish yo‘nalishlari tahlil etilgan. Global ekologik inqirozni minimallashtirishning ijtimoiy-falsafiy jihatlari tahlil qilingan. Barqaror rivojlanish maqsadlari va ekologik degradatsiyani oldini olishning ustuvor yo‘nalishlari ijtimoiy-falsafiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ekologik xavfsizlik, xatarlar, antropogen ta’sir, global ekologik inqiroz, texnogen tizimlar xavfi, ekologik xavflarni baholash, ijtimoiy-madaniy omillar, xavflarni tahlil qilish, ekologik xavf-xatar omillari, barqaror rivojlanish maqsadlari, ekologik muvozanat.

SOCIO-CULTURAL ASPECTS OF MODERN ENVIRONMENTAL RISK MANAGEMENT PROCEDURES

ABSTRACT

The article deals with the socio-cultural aspects of modern environmental risk management procedures. The consequences of the negative anthropogenic impact on the environment and the directions for their elimination are analyzed. The socio-philosophical aspects of minimizing the global ecological crisis are analyzed. The goals of sustainable development and the priorities of preventing environmental degradation are covered from a socio-philosophical point of view.

Keywords: ecological safety, risks, anthropogenic impact, global ecological crisis, risk of technogenic systems, ecological risk assessment, sociocultural factors, risk analysis, ecological risk factors, sustainable development goals, ecological balance.

KIRISH

Global xavflardan biri bu ekologik xavf hisoblanib, uning misolida biz xavfning barcha asosiy xususiyatlarini ko‘rishimiz mumkin. Dunyoning barcha mamlakatlari unga duchor bo‘ladi va faqat ularning birgalikdagi faoliyati bilan bu muammoni hal qilish mumkin. Ekologik falokat yuz bergan taqdirda dunyodagi hech bir davlat o‘zini himoya qila

olmaydi. Masalan, Chernobil AYESdagi avariya. Portlash Ukraina hududida sodir bo'lgan bo'lsa-da, radiatsiyaviy vaziyatning buzilishi dunyoning ko'plab mamlakatlarida, xususan, Rossiya, Belarussiya, Shvetsiyada sodir bo'ldi va ko'plab mamlakatlarda yuqori nurlanish xavfiga ega bo'ldi. Ushbu o'ziga xos xavfni o'rganish va oldini olish juda muhim, chunki uni amalga oshirishning oqibatlari Yerdagi butun organik dunyoning o'limiga olib kelishi mumkin. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, har yili 12,6 million kishi ekologik xavf-xatarlardan kelib chiqadigan kasalliklardan vafot etadi [1].

Ekologik xavf - bu atrof-muhitga salbiy antropogen ta'sir ko'rsatish natijasida yuzaga keladigan salbiy o'zgarishlar yoki bu o'zgarishlar oqibatlarining yuzaga kelish ehtimolidir. Ular quyidagilarga bo'linadi: sotsiogen, jamiyatning rivojlanishi, faoliyati bilan bog'liq; totalitar jamiyat haqidagi ta'limotga asoslangan geosiyosiy; atrof-muhit ta'siridan kelib chiqadigan ekologik; va mafkuraviy nazariyalarning madaniy hodisalar ustidan hukmronligidan kelib chiqadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

XX asr oxirida tabiat tarix mahsuliga aylandi. U.Bekning fikricha, tabiatni jamiyatsiz anglab bo'lmaydi va aksincha. Binobarin, uning tahdidlari ijtimoiy tahdidlarga aylandi [2]. Umumiy qo'rquv tufayli butun organik dunyo, ya'ni hayvonlar va tabiat o'rtasida va odamlar o'rtasida birdamlik mavjud. Ammo, shunga qaramay, zamonaviy davlatlar "atrof-muhitning begonalashuvi" bilan tavsiflanadi. Rasmiy ravishda ular iqtisodiy va ijtimoiy sohaga egalik qiladilar va boshqaradilar, lekin aslida ular nazorat qilinmaydi, chunki yer yuzidagi hayotga savdoni yo'q qiladigan global tahdid mavjud. Demak, ishlab chiqarishni saqlab qolish istagi bilan ko'proq foyda olish istagi o'rtasida qarama-qarshilik mavjud.

Xatarlar haqiqat deb e'tirof etilgan joyda vakolatlarining ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy tuzilishi buziladi, siyosat o'z ta'sirini kengaytiradi. Ilgari siyosat ta'sir doirasidan tashqarida bo'lgan narsa bugun shu sohaga tushib qoldi. Hatto xavf-xatarlarni o'z-o'zidan yo'q qilish ham siyosiy xususiyatga ega bo'ladi. Favqulodda vaziyat siyosatining ahamiyati ortib bormoqda. Mas'uliyatni qayta taqsimlash kerak. O'zini xavf-xatardan himoya qilish uchun totalitarizm boshqaruv tendensiyasida namoyon bo'ladi. Xavf kuchaygan sari bu tendensiyaning oldini olish uchun demokratiyaga mutlaqo yangi talablar yaratilmoqda. Ammo hozirgi bosqichda tavakkal jamiyatida post-sanatsiya tendensiyasi ustunlik qilmoqda. Atrof-muhitni muhofaza qilish faqat ishlab chiqarish jarayonining oxirida, zararli moddalar harakat qilishida namoyon bo'ladi.

Bugungi kundagi ekologik vaziyat, birinchi navbatda, yadroviy va texnogen avariylar natijasida yuzaga kelgan ijtimoiy-madaniy zarba natijasida global madaniyat bilan bir vaqtda paydo bo'lgan jamiyatda ekologik madaniyatning shakllanishi hali ham davom etayotganligi bilan bog'liq. Shuningdek, iste'molchilarning tabiatga munosabati tufayli atrof-muhitning ifloslanishiga olib keldi. Xavfli jamiyatning paydo bo'lish sabablari, ya'ni modernizatsiya ham ekologik madaniyatning paydo bo'lishiga ta'sir ko'rsatdi. Mehnat intensivligining oshishi munosabati bilan odamlarning bir-biridan begonalashuvi yuzaga keldi. «Ekologik madaniyat bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda sotsiologik yondashuv asosida ilgari surilgan ekologik madaniyat haqidagi mulohazalar ham diqqatga sazovor» [3].

Atrof-muhit sotsiologiyasi jamiyat va tabiatning o'zaro ta'sirini o'rganish bilan shug'ullanadi. U uchta asosiy muammoni ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi: insonning tabiat olamidagi o'rni, unga inson ta'sirining chegaralari mavjudligi va ekologik inqirozning mohiyati. Ikkinchisi eng muhimi, chunki u jamiyatning tabiiy resurslardan mas'uliyatsiz foydalanishi tufayli sayyoradagi hayotni yo'q qilish ehtimoli haqida gapiradi. Odamlarni ekologik pessimizm egallaydi, ular ekologik ofatlardan qo'rqishadi va yo'q joyda xavfni ko'radilar. Demak, ekologik inqiroz, eng avvalo, dunyoqarash inqirozi bilan bog'liq. Atrof-muhit xavfini ilmiy jihatdan ko'rib chiqish muhim ahamiyatga ega.

Odamlar xavf-xatarlarga turlicha munosabatda bo'lishadi. A.V.Baranov ekologik tashvish tashuvchilarining to'rt turini aniqladi. Birinchi tur tabiatni faol himoya qiladigan yuqori darajadagi ekologik tashvishga ega. Ikkinchi tur ekologik vaziyat haqida qayg'uradi, lekin uni o'zgartirish uchun hech narsa qilmaydi. Uchinchi tur atrof-muhit holatidan xavotirda, lekin ekologik vaziyat yaxshilanishiga ishonadi, shuning uchun u ba'zan o'zini ekologik qoidalarni buzishga yo'l qo'yadi. To'rtinchi tur atrof-muhit holatida xavf tug'dirmaydi va ekologik muammolar haqida o'ylamaydi [4].

Hozirgi vaqtda birinchi turdagi odamlar juda kam, shuning uchun ekologik madaniyatni rivojlantirish juda muhimdir. A.K.Marshak uning ikki turini ajratadi: universal va funksional-iste'molchi. Birinchisi, uzoq tarixiy an'anaga ega bo'lgan jamiyatga xosdir. Unda ekologik vaziyat yaxlit tizim sifatida, butun sivilizatsiya darajasida ko'rib chiqiladi. Ikkinchi tip yangi davlatlarga xos bo'lib, u deviant etnomadaniyat va sotsiomadaniyat o'laroq vujudga kelgan va sivilizatsiyaning halokat davri boshlangan paytda paydo bo'lgan. Jamiyat taraqqiyotining sivilizatsiya bosqichlariga ko'ra ekologik madaniyat qabilaviy, jamoaviy, etnik, diniy, individual, sayyoraviy va institutsional shakllariga ajratiladi. Shuningdek, A.K.Marshak ekologik madaniyatning ikki

turini belgilaydi: ko‘paytirish, jamiyatni shu ekologik madaniyatda saqlashga harakat qiladigan va rivojlanayotgan, ekologik madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan. Bu turlar ekologik madaniyatning tuzilishi va dinamikasini bildiradi [5].

NATIJALAR

Ekologik muammolarni tubdan hal etish ko‘p jihat va yo‘nalishlarga ega bo‘lgan mas‘uliyatli ekologik siyosat sharoitidagina mumkin. Ushbu qoidalardan biri ekologik xavf tushunchasi bo‘lib, u har qanday iqtisodiy faoliyat natijasida atrof-muhitga ta‘sir miqdorini minimallashtirishni anglatadi. Bunda atrof-muhit uchun xavf darajasi asosiy masala hisoblanadi. Ekologik xavf tushunchasini birinchi navbatda, inson hayoti va atrof-muhitga salbiy ta‘sir ko‘rsatadigan omillar majmuasini aniqlash kerak. Shunga asoslanib, turli xil yechimlardan eng mos keladigani tanlanadi. Ekologik xavf - bu insonning hozirgi yoki rejalashtirilgan faoliyati natijasida atrof-muhitning buzilishi yoki beqaror, o‘zgaruvchan vaziyatga duchor bo‘lish ehtimolidir.

Ekotizimlar o‘z-o‘zidan rivojlanadi, tizimning tabiiy muvozanati va barqarorligini buzadigan omillar mavjud bo‘lmaganda to‘ldiriladi va normallasadi. Muvozanatni buzuvchi xavfli manbalar sifatida tabiat hodisalari (zilzilalar, suv toshqini), hayvonot dunyosi (epidemiya, epizootiya), shuningdek, antropogen omillar (halokatlar, falokatlar) bo‘lishi mumkin. Ekologik xavf - bu inson xatosi, insoniyat jamiyatining harakatlari natijasida hayotning buzilishi ehtimoli. Biror kishi yaxshilashga harakat qilganda, u ko‘pincha teskari natijaga erishadi. Bir tizimni takomillashtirish uchun boshqa tizimlarning imkoniyatlarini hisobga olmaydi.

Hozirgi vaqtda zamonaviy iqlim o‘zgarishi va uning xavf-xatarlari, siyosiy va iqtisodiy muammolar bilan bir qatorda, dunyoda eng yuqori darajalarda muhokama qilinadigan masalalar qatoriga kiradi. Atrof-muhit muhofazasi chegara bilmaydi. Bu hamma uchun umumiy vazifa. Atrof-muhitni muhofaza qilishda individual yondashuv ayniqsa muhimdir. Bugungi kunda global iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish yo‘llaridan biri uy-joylarda energiyaga bo‘lgan talabni kamaytirish, energiya tejash chora-tadbirlarini amalga oshirish va energiya samaradorligini oshirishdir. Ko‘pgina G‘arb mamlakatlarida, shu jumladan AQSHda issiqxona gazlari deyarli yo‘q va energiya xarajatlari bo‘lmagan uylarda yashash urfga aylandi. Hatto energiya tejaydigan aholi punktlari ham barpo etilmoqda. Ushbu turdagi uy-joyga ega bo‘lish uglerod chiqindilarini kamaytirishga hissa qo‘shadigan narsalardan biridir.

Yuqumli kasalliklar xavfini to‘g‘ri boshqarish barqaror rivojlanishni rejalashtirishning muhim tarkibiy qismidir. So‘nggi 20 yil ichida ko‘plab viruslar va infeksiyalar global sog‘liqni saqlash va iqtisodiy tizimlarga katta miqyosda zarba berdi. Biroq, alohida

davlatlar tomonidan barqaror rivojlanish ustuvorliklarini belgilashda umumiy strategiya bilan bir qatorda, pandemiya xavfi va bioxilma-xillikning yo‘qolishi o‘rtasidagi jiddiy bog‘liqlik hisobga olinmaydi. Jahon taraqqiyoti siyosatidagi ushbu jiddiy kamchilikni ta’kidlash uchun Rim Sapiyenza universitetining Biologiya va biotexnologiya bo‘limining biologik xilma-xillik bo‘yicha tadqiqotchisi Moreno Di Marko boshchiligidagi olimlar yuqumli kasalliklar tarqalishiga antropologik ta’sir ko‘rsatadigan tadqiqot natijalarini e’lon qildi.

MUHOKAMA

Tadqiqotning maqsadi insonning biologik xilma-xillikning buzilishi va atrof-muhitdagi nomutanosibliklarga ta’sirini ta’kidlash hamda bu omillarning biologik hayotga salbiy oqibatlarini yanada jiddiy va izchil tushunishni ta’minlashdir. Qayd etilishicha, so‘nggi yillarda yuzaga kelgan keskin vaziyatlar va pandemiyalar, aniqrog‘i – Ebola, Sars, Zika, MERS, H1N1 va boshqalar. Ko‘proq bunday viruslarning paydo bo‘lishi aslida o‘xshash xususiyatlarga ega aylanma jarayonning bir tomoni sifatida insonning tabiatga salbiy ta’siri bilan chambarchas bog‘liq [6].

Bu keng ko‘lamli ekologik o‘zgarishlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ekin maydonlarini sun‘iy ravishda ko‘paytirish va chorvachilikni (ayniqsa, biologik xilma-xillik yuqori bo‘lgan mamlakatlarda) faollashtirish hisobiga o‘rmon maydonlarining qisqarishiga olib keldi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, ushbu faoliyat natijasida atrof-muhit, odamlar va yovvoyi tabiat o‘rtasidagi bog‘liqlik va aloqa o‘rnatilib, patologik infeksiyalar xavfi ortadi. Bo‘lim va boshqa xorijiy tahlil markazlari a’zosi, tadqiqot bo‘limi rahbari Di Markoning Amerika Fanlar Akademiyasi jurnalida chop etilgan maqolasida epidemiya xavfi ortib borishi va inson omilining atrof-muhit o‘zgarishiga yuqori ta’siri o‘rtasidagi bog‘liqlik ta’kidlangan [7].

Xuddi shu paytni o‘zida, barqaror rivojlanishning pandemiya tahdidlarini ham hisobga olish muhimdir. Shuningdek, bu xatarlar yovvoyi tabiatning yashash joylari mavjudligi bilan emas, balki o‘sha hududlarda va shu tariqa bioxilma-xillik hududlarida antropogen ta’sirlarning kengayishi, biologik xilma-xillikning o‘zgarishiga olib kelishi bilan izohlanishi ta’kidlanadi. Jarayonlar o‘rtasidagi ushbu munosabatlarning borishi va hal etilishiga hozirgi befarqlik barqaror rivojlanish sa’y-harakatlari samarali bo‘lishi uchun hal qilinishi kerak bo‘lgan siyosiy to‘siqni keltirib chiqaradi. Unda, birinchi navbatda, oziq-ovqat va energiya ishlab chiqarish va umuman, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish hamda atrof-muhit va bioxilma-xillik va epidemiya xavfi o‘rtasida yuqori o‘zaro bog‘liqlik mavjudligini tan olish muhimligi ta’kidlanadi. Qayd etilishicha, bu xavf-xatarlar yovvoyi tabiatning yashash joylari mavjudligi bilan emas,

balki bu hududlarda va shu tariqa bioxilma-xillik hududlarida antropogen ta'sirlarning kengayishi, u yerdagi bioxilma-xillikning o'zgarishiga olib kelishi bilan izohlanadi.

Tadqiqot rahbarining so'zlariga ko'ra, ko'plab tadqiqotlarga qaramay, bioxilma-xillikni saqlamasdan turib, inson salomatligini asrash mumkin emas. Afsuski, tabiatdagi bioxilma-xillikni muhofaza qilish ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish nuqtayi nazaridan davlatlar tomonidan hamon ikkinchi darajali maqsad sifatida qaralmoqda. Biroq, uzoq muddatli bumerang effektiga ega bo'lgan rivojlanish siyosatini amalga oshirish hali ham xavf tug'diradi. Shunday qilib, tadqiqot biologik xilma-xillikni hisobga olmaydigan qishloq xo'jaligi siyosati qonuniydir, vabo xavfini atrof-muhitdagi keyingi o'zgarishlarning mumkin bo'lgan oqibati yoki SARSda bo'lgani kabi COVID-19 tarqalishining sababi sifatida e'tiborga olmaydi. Shuningdek, noqonuniy yovvoyi hayvonlar turlarining savdosi bilan bog'liq qo'zg'atuvchilarning yuqish xavfini hisobga olmaslik mavjud natijalarga olib keluvchi asosiy omillardir. G'arbiy Nildagi Berkli Kaliforniya universiteti doktoranti Felisiya Kissing tomonidan 2010-yilda o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, Di Marko o'ziga xos patogenga ega hayvonlar jamoasida inson faoliyatining o'zgarishi xavfini ko'rsatish uchun amaliy misol keltiradi. Virus turli turdagi qushlar tomonidan odamlarga chivin chaqishi orqali yuqishi tushuntiriladi. Ta'kidlanishicha, antropogen ta'sir tufayli ekotizimdagi qush turlari sonining kamayishi viruslarning odamlarga yuqishi xavfini oshiradi. Shuning uchun antropogen ta'sirga duchor bo'lgan ekotizimlarda virusni tashuvchi qushlar ustunlik qiladi. Bu ular olib yuradigan viruslarning chivinlar orqali odamlarga yuqishi xavfini oshiradi. Aksincha, turli xil qush turlariga boy ekotizimlarda viruslarning tarqalishi kamayadi, bu esa o'z navbatida chivinlar va bilvosita odamlar tomonidan yuqtirish ehtimolini kamaytiradi [8].

Tadqiqot direktori Moreno di Markoning ta'kidlashicha, atrof-muhit va epidemiya xatarlari o'rtasidagi munosabatlar dunyoning muhim davrida juda yuzaki bo'lgan va yuqumli xavflarni kamaytirish bo'yicha shoshilinch choralar barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rejalashtirishning bir qismi bo'lishi kerak. ustuvor bo'lish Tadqiqotga ko'ra, global dunyoni yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tahdidlardan himoya qilish va ofatdan keyingi qadamlarni qo'yish o'rniga, tegishli ko'p tarmoqli va qo'shma tadqiqotlar o'tkazish va profilaktika choralarini ko'rish uchun tegishli strategiyalarni qabul qilish muhimroqdir [9].

2015-yilda BMTga a'zo barcha davlatlar tomonidan qabul qilingan va 2030-yilgacha amalga oshirilishi rejalashtirilgan 17 ta barqaror rivojlanish maqsadini o'z ichiga olgan 2030-yilgacha

Barqaror rivojlanish dasturi dunyodagi mavjud iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy muammolarni minimallashtirishga qaratilgan. Uchta global ijtimoiy tengsizlikdan tashqari, inson faoliyatining tabiatga salbiy ta'sirini nolga tushirish strategiyasini amalga oshirish, shu orqali atrof-muhitning misli ko'rilmagan darajada keng miqyosda degradatsiyasiga olib kelgan antropogen ta'sirlarning tabiatga etkazilgan zararni bartaraf etish ustuvor vazifalardan iborat.

Aholi zichligi ortib borayotganiga teskari proporsional oziq-ovqat va boshqa resurslarning tanqisligi, aksincha, Oziq-ovqat va qazib olinadigan yoqilg'ilarni ko'p iste'mol qilish bugungi kunda dunyodagi ekologik va ijtimoiy-siyosiy muammolarning asosidir. Shu munosabat bilan 2030-yilgacha Barqaror rivojlanish kun tartibi maqsadlariga erishish uchun bioxilma-xillikni saqlash, oziq-ovqat xavfsizligi va iqlim o'zgarishi kabi omillar dinamikasini hisobga olish zarur. Insonning atrof-muhitga ta'siri salbiy oqibatlariga olib kelgani kabi, aksincha, atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatadigan global muammolar ko'rinishida namoyon bo'lib, inson hayotidagi salbiy ko'rsatkichlarni aks ettiradi [10].

Hozirgi vaqtda 65 ta davlat tomonidan yakunlangan Global sog'liqni saqlash xavfsizligi kun tartibi kelgusi besh yil davomida dunyo aholisi salomatligi uchun yo'l xaritasi bo'lib xizmat qiladi, u inson salomatligini muhofaza qilish va mavjud kasalliklar va xavflarning oldini olish uchun tegishli profilaktika strategiyalarini amalga oshirishni nazarda tutadi. Garchi jahon hamjamiyati SARS va shunga o'xshash yuqumli kasalliklarning davomi sifatida 2003-yilda paydo bo'lgan hozirgi COVID-19 virusi bilan kurashayotgan bo'lsa-da, pandemiya allaqachon global miqyosda katta iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni keltirib chiqardi. Birinchi infeksiya qayd etilganidan beri olti hafta ichida 40 mingdan ortiq odam kasallangani va birinchi navbatda mingdan ortiq odam vafot etgani shular jumlasidan. Tez tarqalish hududini kengaytirish va qurbonlar sonini oshirish, shuningdek, jahon iqtisodiyotiga 150 milliard AQSH dollariga yaqin zarar yetkazilishi, umuman, bunday yuqumli kasalliklar, viruslar va ularning tashuvchilari sonini kamaytirish nuqtayi nazaridan, natijalarni to'g'ri baholash sabablari shakldagi turli omillarning o'zaro bog'liqligi kontekstda ko'rib chiqilishi kerak. Ushbu yo'nalishda inqirozdan keyingi tahlillarni o'tkazish va kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ehtimolliklarning oldini olish uchun davlatlarning tizimli yondashuvini qo'llash, shuningdek, mustaqil tadqiqotchilar tomonidan qo'shma tadqiqotlar o'tkazish, Inson va atrof-muhitning o'zaro ta'siri va bu ta'sirlarni to'g'ri o'lchash hozirgi sharoitda dunyo aholisi salomatligiga tahdid solishi mumkin bo'lgan yangi muammolardan himoya qilishning eng muhim shartlaridan biriga aylandi. Shu bilan birga, jarayonlarni to'g'ri, sinxron va tizimli

boshqarish uchun ushbu sohada global xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha davlatlarning birgalikdagi harakatlari juda muhim.

XULOSA

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ekologik xavflardan butunlay xalos bo'lish mumkin emas, lekin siz ularni kamaytirishga harakat qilishingiz va yangilarining paydo bo'lishining oldini olishingiz mumkin. Bu esa barcha davlatlar o'z sa'y-harakatlarini birlashtirib, butun dunyo manfaatlari yo'lida harakat qilsagina amalga oshishi mumkin. Bu juda muhim, chunki hozirgi vaqtda rivojlangan davlatlar zararli ishlab chiqarishni rivojlanayotgan mamlakatlarga ko'chirish orqali faqat o'z hududlarini himoya qilishga harakat qilmoqdalar.

REFERENCES

1. <https://news.un.org/ru/story/2019/01/1348082>; Международная конференция сети Всемирной организации здравоохранения стран Восточной Европы по проблемам комплексного управления здоровьем работающих (1; 2003; Уфа). Первая международная конференция сети Всемирной организации здравоохранения стран Восточной Европы по проблемам комплексного управления здоровьем работающих, 21-25 сентября 2003 года, Уфа, Республика Башкортостан, Россия: [Материалы конф.]. - Уфа: Уфим. науч.-исслед. ин-т медицины труда и экологии человека, 2003. - 305 с.
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну/Пер. с нем. В.Седельника и Н.Федоровой; Послесл. А.Филиппова. - М: Прогресс-Традиция, 2000. - 384 с.
3. Nigmatov A.I. Ekologiya: asosiy atama va iboralarning izohli lug'ati. - T., 2002, 15-16 betlar.
4. Кузнецова К.М. Экологические риски в концепции общества риска // Развитие общественных наук российскими студентами. Краснодар, 2017. С. 41-45.
5. Маршак А.Л. Глобальная экологическая культура общества как фактор формирования социальной толерантности // Общество и право, 2003. № 1. С.38-51.
6. https://naked-science.ru/article/biology/deyatelnost-cheloveka-nazvali-glavnoy?alm_mvr=0
7. https://naked-science.ru/article/biology/deyatelnost-cheloveka-nazvali-glavnoy?alm_mvr=0
8. https://static.iea.ras.ru/news/Sovremennaya_evropeyskaya_antropologiya.pdf
9. https://static.iea.ras.ru/news/VkA_3_51.pdf
10. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/about/development-agenda/>

